

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКИХ
ГРОМАД В УКРАЇНІ: ГРЕЦЬКІ ДРУКАРНІ В ОДЕСІ
В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті досліджується культурно-освітня діяльність грецьких громад в Україні: грецькі друкарні в Одесі, а саме видавнича діяльність в Одесі (ХІХ – на початку ХХ ст.). Випуск друкованих видань в Одесі мав основною метою не тільки інформувати жителів міста про важливі події соціально-політичного, економічного та культурного життя країни та Європи, але, насамперед, виховувати греків у дусі боротьби за волю та незалежність Батьківщини.

Велике значення для збереження грецьким народом своєї етнічної автентичності та поширення еллінської мови і культурної традиції мало друкування грецьких книг та підручників для шкіл. Багато грецьких книг було видано на кошти грецьких купців, які мешкали в європейських країнах і були матеріальною опорою грецького просвітництва. Протягом 1800-1821 рр. було надруковано 1300 найменувань грецьких книг, основна частина яких була профінансована комерсантами діаспори¹.

Протягом століть османського панування християнська церква відігравала важливу роль у збереженні та розповсюдженні грецької національної освіти. Російський дипломат і громадський діяч Костянтин Базілі, згадуючи своє перебування в Стамбулі писав: „Під сінню церкви ховається мізерний спадок науки, який зберігся з часів Візантії через чотири століття варварства. При кожній церкві разом з богадільнями й училище, а при патріаршому соборі знаходився навіть доволі великий друкарський заклад. У багатьох оселях освічених греків були дорогі зібрання книжок і рукописів, особливо в галузі візантійської історії, юриспруденції і церковної літератури...”².

У червні 1795 р. в Одесі був проведений перший перепис населення, відповідно до якого в місті проживало 2 349 осіб, з яких 10 % були греки (224 осіб)³. Через рік сюди прибула нова

група переселенців з Османської імперії, яка складалася з 148 греків і болгар⁴. За відомостям А.Запантіса в 1796 р. в Одесі проживало близько 3 000 осіб, переважно, понтійські греки⁵. В наступні роки населення міста продовжувало постійно зростати, у тому числі за рахунок прибуття ніжинських греків. У 1808 р. населення Одеси нараховувало 12 500 жителів, у 1814 р. – 25 000 осіб⁶, у 1856 р. – 101 302 осіб⁷. У 1897 р. з 280 541 жителя Одеси (разом з околицями населення міста нараховувало 403 815 осіб) 19 422 жителя були іноземці⁸. За даними цього року 5 013 осіб (1,32 % одеситів) розмовляло грецькою мовою⁹. У 1910 р. з 550 000 одеситів близько 10 000 були греками за походженням¹⁰. У місті проживало багато купців, людей з великими прибутками, які мали постійний зв'язок із Грецією.

Не випадково в Одесі була відкрита грецька друкарня. Одним з визначальних факторів у рішенні цього питання була наявність у місті численної грецької громади¹¹.

Відомо, що в 1787 р. головнокомандуючий російською армією на Півдні Росії генерал Г. Потьомкін мав у штабі друкарню, де видавалися накази та книги російською, французькою, латинською та грецькою мовами¹². За відомостями російського історика Аполлона Скальковського з 1813 р. в Одесі працювала перша приватна друкарня, власником якої був Россет. Після його смерті вдова продала це підприємство місту¹³.

Треба зазначити, що період, коли не існувало грецької друкарні в Одесі, грецькі школи міста забезпечувалися навчальними шкільними посібниками із-за кордону, а саме: з Венеції, Женеви, Лейпцигу й інших міст Європи. Одеські вчителі та вчені, серед яких були Олександр Стурдза, Михаліс Палеолог, Іаковос Піціпіос, Харалампос Вулодімос, складали грецькі підручники, а також займалися перекладом з російської, французької та німецької мов. Найбільш активними книговидавцями були Ніколаос Глікис, Ніколас Сарос і Димітріос Феодосіу, які мешкали у Венеції. Їхні друкарні, а також друкарня Антонія Вортолі, були центрами постачання, головним чином, релігійної літератури. Однак, вони випускали також наукові філософські та історичні видання, твори грецьких авторів, які мешкали в Османській імперії та закордонних колоніях.¹⁴

Важливим фактором у рішенні питання відкриття грецької друкарні була політика Росії стосовно переселенців, які мали сприятливі умови для проживання, моральну та матеріальну підтримку з боку офіційної влади. У 1818 р. грецькі купці Кирьякос Папахадзіс, Олександр Кумбаріс і Константінос Артінов від імені греків Одеси звернулися до місцевої влади міста з проханням дозволити їм відкрити “Грецьку типографічну компанію” під керуванням організаторів¹⁵. Вони повідомили, що будуть друкувати книги грецькою та латинською мовами. Імовірно, відкриттю цієї друкарні сприяла діяльність грецької таємної організації “Філікі-Етерія”, так як О. Кумбарі та К. Артінов були її членами¹⁶. Одночасно зі створенням “типографічного товариства” надійшло замовлення на суму 80 тисяч рублів для друкування грецьких книг¹⁷.

Документи свідчать, що греки Одеси організували „підписку” (збір грошей) для відкриття друкарні. З цією метою були випущені спеціальні акції, які одесити купували. Ініціатива грецької громади була підтримана центральними органами влади Росії. Керуючий Міністерством Духовних Справ і Народної Освіти повідомив, що коли по представленню Херсонського військового губернатора графа О. Ланжерона “Типографічна грецька компанія” була заснована, то йому було доручено затвердити особливого цензора, якій володіє грецькою мовою та буде працювати в цій друкарні. На підставі інструкції цензорами були призначені дійсний статський радник Персіані та суперінтендант Беттігерд. Цензурний комітет було вирішено створити або при Харківському університеті, або у м. Москва, або у м. Санкт-Петербург¹⁸. Граф О. Ланжерон пропонував заснувати Цензурний комітет при Рішельєвському ліцеї та ввести в нього професорів, які працювали в цьому учбовому закладі¹⁹. Більшість членів уряду підтримали ідею створення друкарні, посилаючись на існування грецьких друкарень в містах, де греки склали значний відсоток заможного населення. Олександр I затвердив думку більшості міністрів і дозволив відкрити в Одесі грецьку друкарню “під суворою відповідальністю цензури”²⁰.

Генерал-губернатор Новоросійського краю О. Ланжерон вітав створення грецької друкарні в Одесі, тому що вважав, що вона буде корисна для міста²¹. У створенні друкарні брали активну

участь міністр закордонних справ Росії Іоанніс Каподістрія й одеський філантроп, грек за походженням, таємний статський радник Олександр Стурдза²². Після одержання дозволу на відкриття друкарні необхідно було забезпечити її діяльність та придбати типографські грецькі шрифти, тому організатори звернулися по допомогу до І. Каподістрії та грецького купця Зоїса Зосими, які проживали в Москві. Грецький купець відповів, що має необхідні шрифти та готовий передати них для діяльності друкарні в Одесі²³.

У лютому 1820 р. одеські греки Кирьяк Папахатзі, Олександр Кумбарі та Константин Артінов вдруге звернулися до військового губернатора графа О. Ланжерона з проханням відкрити грецьку друкарню²⁴. Однак, ухвала цього рішення затримувалася. 8 квітня цього ж року керуючий Міністерством Духовних Справ і Народної Освіти написав записку (№ 1145) до керуючого Міністерством внутрішніх справ. Він повідомляв, що 2 роки потому по представленню графа О. Ланжерона була представлена записка до Комітету міністерства про створення в Одесі “Типографічної грецької компанії”, але друкарня не була відкрита. Деякі спонсори друкарні почали вимагати повернення коштів. Так, в 1821 р. перший директор училища Георгій Геннаді звернувся з проханням повернути йому 500 рублів, а О. Кумбарі та К. Артінов потребували від ефорії (ради) Грецького комерційного училища повернути акції, що були надані на відкриття друкарні²⁵.

Необхідно відзначити, що починаючи з повстання етеристів у Придунайських князівствах (1821 р.) Росія займала нейтральну позицію “миротворця” у рішенні грецького питання. Ця політика виходила з внутрішнього становища країни та російсько-західних відносин. Після 1825 р. Росія стала проводити більш рішучу політику щодо грецького питання, намагаючись сприяти звільненню православних християн від османського ярма. Дипломатичні, релігійні, культурні та економічні заходи були здійснені для досягнення цієї мети. Причиною затримки відкриття друкарні було також те, що в урядових колах не було загальної думки на це питання. Наприклад, проти ініціативи греків відкрити друкарню висловлювалися в міністерствах внутрішніх справ і освіти. Коли пропозиція греків бути винесено на обговорення, то між членами уряду Росії виникли розбіжності,

ряд міністрів висловили побоювання, що грецькою мовою недостатньо володіють ті, хто займається цензурою книг та інших публікацій²⁶.

Грецька друкарня в Одесі почала діяти в 1827 р., тобто десятиліття потому з моменту створення “Типографічної грецької компанії”. Вона була розміщена в приміщенні Грецького комерційного училища. Ініціатором створення друкарні був директор цього закладу²⁷. Головним редактором спочатку був Еммануїл Персіяні, а після 1840 р. – Михайл Палеолог. Протягом одного року тут працював літограф Олександр Браун. Друкарня знаходилася по вул. Єкатерининська в будинку № 14. Для її роботи був створений керівний орган — ефорія, членами якої були обрані перший директор училища Георгій Геннаді та Анастасий Буба²⁸.

У друкарні переважно видавалися навчальні посібники для грецьких шкіл. Важливим було те, що вона забезпечувала учнів необхідними навчальними книгами з низьких цін, а деякі підручники надавалися в школи безкоштовно. Так, були надруковані 300 екземплярів зошитів для малювання та безкоштовно роздані бідним учням. Діяльність друкарні Грецького комерційного училища охоплювала видання загальноосвітніх, художніх та історичних книг, а також перекладів новогрецькою мовою праць російських та іноземних авторів²⁹. Перша грецька книга „Елементарні вправи з новогрецької мови” була видана у типографії грецького комерційного училища у 1828 р.³⁰ За період з 1829 по 1845 р. було видано 27 найменувань книг, серед яких були робота Х. Вулодімоса “Відбиток про особисте життя давніх греків” та книги новогрецькою мовою: “Збірник різних авторів і письменників для використання в грецьких школах”, “Логіка грецької мови”, “Граматика грецької мови”, “Розмовна мова”, “Уроки Езопа”. Книги відправлялися безкоштовно не тільки в грецькі школи міст Російської імперії, а також у школи на території Греції.

У цей період в Одесі з’явилась ще одна друкарня, яка була приватної та належала греку Николаосу Хрісогелосу. Вона була відкрита в 1881 р. При неї була літографія та палітурна майстерня. Книги друкувалися не тільки новогрецькою мовою, але й російською та французькою мовами. Пізніше друкарня Н. Хрісогелоса перейшла у власність до його дочки Елені Хрісогелос,

яка закінчила грецьке Родоканакієвське жіноче училище в Одесі. Ця друкарня п'ять разів змінювала своє місцезнаходження. Її перша адреса - вул. Ланжероновська, буд.23. Коли типографія знаходилася по адресу вул. Поліцейська в буд. № 8, то в ніч з 1 на 2 березня 1902 р. трапилася пожежа.³¹ Під час пожежі було ушкоджено обладнання та зіпсовані матеріали. У повідомленні пристава Поліцейської дільниці від 22 березня 1902 р. зазначалося, що “ про спасенні имуществва разбросано и смешано с мусором около 10 пудов шрифта и столько же материала”³². Остання адреса типографії та литографії “Славянская” була по вул. Херсонська, у будинку № 15, що належав грецькому купцю Стамерову.

У друкарні були видані книги: “Греческая церковь Св. Троицы в Одессе 1808–1908”, Беков Л.М. “Из материалов для истории армян на юге России”, “Правила для приема в одесский открытый дом Г.Г. Маразли”, “Свобода о Крите”, “Филики Этерия” та інші. Постійно друкувалися звіти Одеської міської Думи, Одеського Сербського благодійного товариства, Польського товариства споживачів, Одеського грецького училища (новогрецькою мовою), протоколи засідань Одеської санітарно-виконавчої Комісії, Одеського товариства історії та древностей, доповіді членів Одеського товариства страхувальників від вогню, повідомлення про лікарсько-санітарні організації та епідемічні захворювання та інші документи.³³ Тут друкувався Календар “Пшела”, видавалися книги та газети російською мовою. Так, газета Одеської Думи “Обозреватель Одесского известия” виходила двічі на місяць по 400 екземплярів, часопис “Херсонские Епархиальные Ведомости” виходив двічі на місяць по 820 екземплярів, та ін.³⁴

У період з 1906 по 1917 рік у ній виходили грецькі газети: “Гіос” (“Сонце”), “Космос” (“Світ”), “Еленікос Астір” (“Грецька зірка”), “Анагенніс” (“Відродження”). Необхідно відзначити, що газета “Еленікос Астір” видавалася протягом 1913 р. - 1916 рр. та була загальним органом преси греків, які проживали на той час у Росії. Одеський цензурний комітет постійно здійснював догляд за періодичними виданнями³⁵. Так, наприклад, Временный комітет по делам печати в г. Одесса 31 июля 1913 р. наложив арест на № 492 газети на греческом языке «Космос» и привлек к судебной ответственности владельца типографии «Славянская» Елену Хрісогелос за нарушение цензурных правил. Суд приговорил Е.

Хрісогелос к денежному штрафу в размере 50 руб. та застережив, що при несостоятельности уплаты этого штрафа будет заменен арестом на 10 суток³⁶.

Временный комитет по делам печати в г. Одесса наложил арест на № 156 газеты «Голос Одессы» за помещение заметки Ф. Гордеева о тяжелом положении рабочих одесских типографий³⁷.

Міська друкарня та літографія знаходилась на вул. Поштової. 5-го серпня 1880 р., міська управа на засіданні була заслухана доповідь члена завідувача розпорядницьким відділенням О.О. Чіжевіча про її утримання³⁸. У доповіді повідомляється, що міська друкарня була віддана одеським градоначальником в оренду колезькому ресстраторові Мургунарі за особливим контрактом з 1 липня 1861 р. по 1 липня 1869 р. Згодом (12 вересня цього ж року) Мургунарі з дозволу градоначальника передав цей контракт із усіма правами та зобов'язаннями Х. Алексоматі. Перед закінченням терміна контракту Х. Алексоматі звернувся в колишню розпорядницьку Думу з проханням, у якому пропонував віддати йому друкарню в оренду ще на 8 років на наступних умовах:

1) за право користування типографією Х. Алексоматі зобов'язується щорічно по колишній платі на 700 р. друкувати бланки для розпорядницької Думи, на 500 р. - для канцелярії градоначальника, на 400 р. - для міської поліції. Крім того, Х. Алексоматі зобов'язується друкувати «Ведомости Одесского Городского Общественного Управления», часописи та доклади міської Думи, розписи, оцінні відомості та інше за плату на 10 % менше ціни, оголошеної власниками приватних друкарень;³⁹

2) Протягом усього періоду утримання друкарні Х. Алексоматы зобов'язується страхувати її майно в 5000 р;

3) Заощадження цього майна Х. Алексоматі забезпечує особливою заставою в розмірі 2000 р. готівкою або нерухомим майном;

4) Майно друкарні Х. Алексоматі приймає від міста по описі та разом з тим зобов'язується з цього майна за свій рахунок зробити зіпсовані шрифти придатними для роботи, 2 швидкодрукарські машини та 2 типографських верстати відремонтувати. Тобто він обіцяв привести друкарню в гарний робочий стан і в такому вигляді по закінченню орендного терміну передати підприємство

місту по описі. Пропозиція Х. Алексоматі було розглянуто членом Думи Россолімо, якій повідомив, що типографське майно, згідно опису налічує 465 пуд. 24 ф. шрифтів, 2 швидкодрукарські машини, прес, декілька десятків кас для шрифтів, різні меблі. Член Думи підкреслив, що типографське майно є непридатним, у випадку продажу за нього можна отримати від трьох до чотирьох тисяч рублів. Россолімо висловив свою думку, що пропозиція Х. Алексоматі є вигідним для міста. На підставі цього повідомлення, 30 грудня 1869 р. розпорядницька Дума ухвалила: залишити утримання міської друкарні за Х. Алексоматі ще на 8 років, а саме з 1 січня 1870 р. по 1 січня 1878 р., про що укласти з ним відповідний контракт. Х. Алексоматі, відповідно до контракту представив заставу в розмірі дев'яти 5 % квитках внутрішньої виграшної позики. До цієї застави були приєднані ще 517 р. 50 коп., що були отримані по купоні квитків, та 313 р. 75. кіп., що були утримані з плати за роботи. Контракт із Х. Алексоматі не був укладений, та він продовжував утримати друкарню без контракту.

Відомо, що службові матеріали для міської влади друкувалися безкоштовно. Умови по утриманню друкарні не були юридично оформлені між власником і міським начальством, тому Х. Алексоматі звернувся в управу з проханням, де пропонував: 1) залишити майно друкарні в повну його власність; 2) як винагорода за це майно може бути безкоштовно друкування для управи різних форм і бланків на суму 2000 р. на наданому папері; 3) із застави, що представляється їм, видати йому 500 р. на придбання нового лиття шрифтів та інших типографського обладнання, інші ж квитки та гроші зберігати в касі управи до виконання їм зобов'язання, викладеного в другому пункті цього прохання 4) вважати розрахунки з ним по друкарні за колишній термін закінченими⁴⁰.

Приймаючи до уваги, що, по-перше, майно міської друкарні, яка була заснована більш 55 років потому, прийшло від користування в непридатність; по-друге, унаслідок збільшення в Одесі кількості приватних друкарень, утримання міської друкарні, за допомогою віддачі в оренду представляється безболісним; по-третє, нинішній власник міської друкарні Х. Алексоматі за час оренди, що продовжується безупинно близько 19 років, надрукував

бездарно (відповідно до договору) різних бланків для міських установ на суму більш 26 тис. р., міська управа ухвалила: увійти з представленням у міську Думу про дозвіл залишити майно міської друкарні, що налічує 465 пуд. шрифтів, 2 швидко друкарських машин, прес, каси для шрифтів, різні меблі та інше у власність Х. Алексоматі на запропонованих їм умовах. З прийняттям цих умов управа буде мати можливість закінчити з Х. Алексоматі всі розрахунки по утриманню друкарні, не доводячи справу до суду.

Засідання міської Думи відбулася 4 грудня 1880 р. В доповіді про міську друкарню було підкреслено, що ця справа виникла внаслідок претензій Х. Алексоматі на суму більш 10 000 рублів за роботи, що він не вважав себе зобов'язаним виконувати. Хоча управа зробила на нього деяке нарахування і не визнала претензій, проте, бажаючи уникнути судового процесу, управа визнала, що краще задовольнити пропозиції Х. Алексоматі, тому що це буде вигідно для міста.

Після обговорення у Думі була прийнята пропозиція голосного Демпа просити управу розглянути ще раз претензію Х. Алексоматі та представити висновок щодо обґрунтованості цієї претензії, а також оцінку типографського майна експертами.

При розгляді справи про утримання м. Алексоматі міської друкарні членом управи К. Мінчіакі було встановлено, що 28 лютого 1878 р. Х. Алексоматі представив докладну відомість про виконання їм замовлених робіт за період з 1 січня 1868 р. по 1 січня 1878 р. На підставі цієї відомості він представив управі вимогу про сплату йому 9988 р. 04 к. (включаючи 2 475 руб. 95 коп.) за період з 1863 по 1870 р. за роботи, які були зроблені їм понад обумовлених контрактом щорічних безкоштовних робіт на суму 1200 р. та 7512 р. 09 к. за період з 1870 по 1878 р. Х. Алексоматі вимагав, що усі виконані їм замовлення підлягають оплаті. Контракт про оренду міської друкарні за період з 1 січня 1870 р. по 1 січня 1878 р. був складений відповідно до запропонованих Х. Алексоматі умов, але не був підписаний орендарем. Відповідно до цих умов він зобов'язувався щорічно безкоштовно друкувати бланки для різних державних установ на суму 1600 руб. Отже, протягом 8 років (з 1 січня 1870 по 1 січня 1878 р.) таких безкоштовних робіт Х. Алексоматі повинний був виконати на суму 12800 руб. При такому розрахунку орендар не

зробив для управи робіт на суму 5287 руб. 91 к. Якщо ж визнати рахунок Х. Алексоматі за період з 1863 по 1870 р. у розмірі 2475 р. 95 к., то й у такому випадку борг управі становить 2811 руб. 96 к.

По огляду майна міської друкарні (разом із запрошеним як експертом фахівцем типографської справи паном Нітче) було встановлено, що наявні 2 швидко друкарські машини та 2 ручних верстати від довгострокового вживання прийшли в непридатність й можуть бути оцінені лише як брухт чавуна; шрифти (відповідно до опису 433 пуд.) придатні тільки на переливання, тому їхня вартість не перевищує 2 руб. за пуд; дерев'яні речі не придатні до вживання, тому повинні бути оцінені як паливо. Вартість усього майна друкарні п. Нітче визначив близько 2000 руб.

Протягом часу, коли Х. Алексоматі утримував друкарню, не маючи підписаного контракту, він не виконав безкоштовних робіт на визначену суму. Це відбулося не по його провині. Управа протягом цього періоду робила йому незначну кількість замовлень, а з 1874 р. замовлення припинилися зовсім. Необхідно також підкреслити, що вартість майна міської друкарні була незначною, але Х. Алексоматі всі замовлення виконував точно та вчасно. Він безкоштовно надрукував різних форм і бланків для міських установ на суму 26 000 руб. Експерти підтвердили, що якщо навіть визнати, що Х. Алексоматі має борг управі за невиконані їм безкоштовні роботи на суму 2811 р. 96 к., те було б справедливим віддати майно міської друкарні у власність м. Алексоматі на запропонованих їм умовах. 21 квітня 1881 р. Одеська міська управа ухвалила, що для міста вигідніше закінчити цю справу на пропозиціях Х. Алексоматі, чим вести її судовим порядком. Постанову підписали: міської голова О.Чіжевiч; члени управи - К.Мінчиакі, Р.Харі, В.Красильніков, Н.Велькаворській та секретар В.Гардінській.⁴¹

У результаті фінансові суперечок, які виникли між ним і владою, друкарня перейшла у власність Х.Алексоматі.

Відомо, що в кінці ХІХ ст. друкарня, власником якої був Л. Пападатоса знаходилася по вул. Ришельєвської в будинку № 27 (будинок грека Трояно), однак, ще не знайдені документальні підтвердження її діяльності.

З 1911 р. по вулиці Петра Великого в будинку № 19

функціонувала друкарня Спиридона Миколайовича Скарлато⁴². Тут в 1914 р. видавалася російська газета “Росіянин”. У 1894 р. грекinya Антонія Капарі відкрила власну друкарню, де друкувала різні матеріали російською мовою. Власну друкарню мали греки Микола Лаганопуло та М. Каплан. Кіріс Миколайович Палеолог був власником палітурної майстерні, яка розміщувалася по вулиці Новосільського в будинку № 82. Існувала друкарня у будинку грека Фотопуло по вул. Троїцькій у будинку № 17 .

Видавничою діяльністю новогрецькою мовою займалися й інші одеські друкарні. У 1826 р. Петро Францев був запрошений генерал-губернатором Новоросійського краю М. С. Воронцовим з Петербурга, йому було доручене керування міською друкарнею. У 1848 р. була відкрита друкарня “П.Францев”, а в наступному році – “Л. Нітче”. Якийсь час П. Францев і Л. Нітче були власниками друкарні спільно. Книги новогрецькою мовою друкувалися також у друкарнях “Труд” (створена в 1875 р.) і друкарні О. Долінського (знаходилася в Червоному провулку у будинку № 5.). З 1880 р. діяла друкарня Г. Ульріха, де був виданий „Виступ директора Грецького комерційного училища Ліссандру Г. Х. Конста(30 січня 1881 р.)”

У цілому можна нарахувати до дванадцяти російських друкарень, де друкувалися книги та матеріали новогрецькою мовою: П.Францева, Л.Нитче, Г.Ульріха, Фесенко, Капица-Георги, а також газета “Одеський вісник”, “Центральна”, “Труд”, “Економічна”⁴³.

Список греческих книг, журналів і газет, изданных в разных типографиях Одессы⁴⁴.

Типография	Количество изданий
1. Греческого коммерческого училища (1817 - 1828)	44
2. Христогелос, Николая и Елены (1881- 1917)	88
3. Нитче Л.	11
4. «Одесский весник»	9
5. Францева П.	7
6. «Труд»	5
7. «Экономическая»	4
8. Ульриха Г.	3

9. Фесенко Е.	2
10. Капица Г. – Георги М.	2
11. Долинского А.	1
12. «Центральная»	1
13. Шульце А.	1
14. Государственная	1
15. Газеты «Фос»	

В типографії О. Долінського, в 1910 р. в кількості 1000 примірників була надрукована брошура на новогреческом языке Харлампия Кіріпіді «Бич Эллинизма в России » Однак, инспектор по делам печати и член Временного комитета по делам печати в г. Одесса И.С. Спафарис усмотрел в содержании брошюры оскорбление по отношению к Св.Писанию. На брошюру был наложен арест, весь тираж был уничтожен, и брошюра не получила распространение⁴⁵.

З 1811 по 1821 рр. видавався часопис «Слово Гермеса», на сторінках якого відображалася значна частина культурного та духовного життя еллінізму, досить рельєфно висвітлювався шлях розвитку, збереження своїх національних рис греками, життя яких протікала в середовищі космополітичного середовища Одеси.⁴⁶

Якщо у 1833 р. в Одесі працювало дві друкарні (міська і грецька) та літографія⁴⁷, то в 1842 р. в місті було вже п'ять друкарень⁴⁸, у 1869 р. - сім, у 1879 р. - дванадцять⁴⁹, а в 1894-м р. — більше тридцяти⁵⁰. Наявність численних друкарень в місті була доказом високого рівня розвитку духовного життя багатонаціонального населення Одеси.

За підрахунками грецького історика К. Авгітідіса протягом 1829 - 1916 рр. в Одесі було видано близько 180 найменування грецьких книг і газет, не враховуючи видань, що були профінансовані братами Зосимами та Г.Г. Маразлі та надруковані у Москві та Європі⁵¹. Так, Зосими запропонували Євгенію Булгарісу видати усі його наукові та літературні, а також написані ним підручники.⁵² Багато творів Є. Булгаріса на титульному листку мають спеціальну відмітку “друковано за рахунок щедрості шановних чотирьох братів Зосимів: Анастасія, Миколи, Зоя та Михайла”⁵³.

На початку ХХ століття греки здійснили спробу створити Національну друкарню при Одеському грецькому благодійному

товаристві. Метою діяльності цієї друкарні було видання грецької газети “Космос”, що мала стати центральним органом друку серед греків Росії. Нову друкарню вирішено було розмістити в будинку № 6 по Грецькій площі. Була створена комісія в складі грецького консула Еммануїла Капсамбеллі, настоятеля грецької Св’ято-Троїцької церкви в Одесі архімандрита Ангела Пефані та Елефтеріуса Павлідіса. Комісією був організований збір коштів серед греків не тільки Одеси, але й всієї Російської імперії, по містах якої були створені спеціальні комітети. У грецьких громадах було зібрано 10 тисяч рублів (за іншими джерелами — 22 560 рублів), випущені акції друкарні, закуплені типографські шрифти у Лейпцигу. Але дозвіл офіційної влади на відкриття друкарні не був отриманий⁵⁴. Негативну роль, імовірно, відіграв Петро Констандиніді, який був відповідальним за організацію роботи з підготовки діяльності друкарні. Після закінчення Афінського Національного університету він працював репортером, був редактором грецької газети “Космос”. Однак, коли робота з організації підприємства завершилася, П.Констандиніді захотів не тільки очолювати редакцію нової газети, але й бути керуючим адміністратором. Ймовірно, внутрішня конфліктна ситуація у друкарні сприяла тому, що ініціатива греків не знайшла остаточного втілення .

Грецькі друкарні працювали й в інших містах Росії, де проживало багато греків, наприклад, у Керчі, Феодосії, Маріуполі, Батумі й ін.

Випуск друкованих видань в Одесі мав основною метою не тільки інформувати жителів міста про важливі події соціально-політичного, економічного та культурного життя країни та Європи, але, насамперед, виховувати греків у дусі боротьби за волю та незалежність Батьківщини. Видавнича діяльність сприяла тому, що місцева громада не тільки зберегла грецьку мову, але й сприяла її поширенню. Важливим завданням, яке виконували грецькі громади шляхом друкування та поширення видань було формування грецької молоді у дусі героїчних традицій революції 1821 року.

1. Clogg Richard. A Contise History of Greece. – Cambridge, 1999. – P.27
2. Базили К. Очерки Константинополя. – Спб., 1835. – Т.1–2. – С. 155 – 156
3. Бернштейн С. Исторический и торгово–экономический очерк Одессы. – Одесса, 1881. – С. 23.
4. Кирпичников А.И., Маркевич А.И.. Прошлое и настоящее Одессы: 1794–1894 гг. – Одесса, 1894. – С.13–14.
5. Zapantis A. Greek–Soviet relations: 1917–1941. Harvard Ukrainian Research Institute, 1986. – P. 6.
6. Арш Г.Л. Греческая эмиграция в Россию в конце XVIII – начале XIX в. // Советская этнография. – 1969. – № 3. – С. 85–89.
7. Statistische Tabelle des russischen Reiches fur das Jahr 1856. – Berlin, 1859. – P. 113.
8. Herlihy P. The Ethnic Composition of the City of Odessa in the Nineteenth Century // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – P. 54–55.
9. Herlihy P. The Ethnic Composition of the City of Odessa in the Nineteenth Century // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – P. 77.
10. Папулидис К. Просветительская и культурная деятельность греков Одессы в XIX – XX вв. // Балканские исследования. Вып. 11. М., 1989. С.190; Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. Одесса, 1838. Ч. 2. С. 350.
11. Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно–просветительская деятельность (XVIII–XX вв.). Киев, 1999. – С.240.
12. Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 4. – Одесса, 1858. – С. 470–471.
13. Одесса, 1794–1894: Издание городского общественного управления к столетию города. – Одесса, 1895. – С. 584.
14. Ιστορια των Ελληνικων Εθνος. Т. ΙΑ. – Αθηνα. 1975. – Σ.239
15. Государственный архив Одесской области. – Ф. 2. – Оп. 1. – Д. 40. – Л. 4.
16. Ιωαννης Φιλιμων. Δοκμιον ιστορικον ηερι της ελληνικης επανασταεως. Τομοζ Ι. – Αθηνα, 1959. – Σ. 387 – 398.
17. Вестник Европы. – 1820. – № 79. – С. 208.
18. Державний архів Одеської області. – Ф. 2. – Оп. – 1. – Спр. 40. – А. 18–18 об.
19. Державний архів Одеської області. – Ф. 2. – Оп. – 1. – Спр. 40. – А. 23–23 об.
20. Государственный исторический архив России. – Ф. 733. – Оп. 113. – Д. 430. – Л. 15–16.
21. Αθγητιδης Κ. Τα ελληνικα τηπογραφεια της Οδησσου // Ιστορια. – 1996. – №338. – Σ.30.
22. Πρωτη πεντηκονταετηρις της εν Οδησσω Ελληνοεμπορικης. – Σν Οδισσω, 1871. – Σ. 53,119.
23. Терентьева Наталья. Греки в Украине: экономическая и культурно–просветительская деятельность (XVIII–XX вв.). Киев, 1999. – С.241.
24. Державний архів Одеської області. – Ф.2. – Оп. 1. – Спр. 40. – А. 4–4 об.
25. Πρωτη πεντηκονταετηρις της εν Οδησσω Ελληνοεμπορικης. – Σν Οδισσω, 1871. – Σ. 162.
26. Арш Г. Греческий вопрос во внешней политике России (1814–1820)// История СССР. – 1975. – № 3. – С. 146.
27. Коханский В. Столетие Одессы. – Одесса, 1894. – С. 126.
28. Πρωτη πεντηκονταετηρις της εν Οδησσω Ελληνοεμπορικης. – Σν Οδισσω, 1871. – Σ. 40, 129.
29. Одесская старина. – Одесса, 1869. – С.39
30. Одесская старина. – Одесса, 1869. – С.39
31. Державний архів Одеської області. – Ф. 13. – Оп. – 1. – Спр. 50. – А. 2.

32. Державний архів Одеської області. – Ф. 13. – Оп. – 1. – Спр. 50. – А. 4.
33. Державний архів Одеської області. – Ф. 10. – Оп. – 1. – Спр. 62. – А.А. 35, 25 об., 115, 115 об.
34. Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVIII–XX вв.). – Киев, 1999. – С. 242–243.
35. Державний архів Одеської області. – Ф. 8. – Оп. – 1. – Спр. 1. – А. 1–13.
36. Державний архів Одеської області. – Ф. 10. – Оп. – 1. – Спр. 176. – А. 1–12.
37. Державний архів Одеської області. – Ф. 10. – Оп. – 1. – Спр. 49. – А. 1–36.
38. Ведомости Одесского Городского Общественного Управления. – 1881. – № 37. – 23 мая.
39. Державний архів Одеської області. – Ф. 16. – Оп. 57. – Спр. 589. – А. 2.
40. Державний архів Одеської області. – Ф. 16. – Оп. 57. – Спр. 589. – С. 3
41. Ведомости Одесского Городского Общественного Управления. – 1881. – № 37. – 23 мая.
42. Список типографиям, литографиям и т.п. заведениям, книжным торговлям и библиотекам для чтения в Одессе, находящимся в ведении инспекторского надзора к 1 января 1898 года. – Одесса, 1898. – С. 5; Список типографиям, литографиям и т.п. заведениям, книжным торговлям и библиотекам для чтения в Одессе, находящимся в ведении инспекторского надзора к 1 января 1913 года. – Одесса, 1913. – С. 7.
43. Авгитидис Костас. Издательская деятельность греков Одессы (1829–1917). – Одесса, 2003. – с.25.
45. Державний архів Одеської області. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 45. – А. 1, 10 – 11 об.
46. Кумар'яну Катерина. ЕллінствоОдеси: від купецкого товариства до «Філики Етерії»// Музей “Філікі Етерія”. – Одесса, 1994. – С 43.
47. Новороссийский календарь на 1834 г. – Одесса, 1833. – С. 35.
48. в 1860 р. в Одесі існували чотири типографії, з яких одна належала місту (Одесский вестник. — 1862. — № 116.)
49. Одесса, 1794–1894: Издание городского общественного управления к столетию города. – Одесса, 1895. – С. 601.
50. Коханский В. Столетие Одессы. – Одесса, 1894. — С. 126.
51. Авгитидис Костас. Издательская деятельность греков Одессы (1829–1917). – Одесса, 2003. – с.25.
52. Стурдза А.С. Биография: Евгений Булгарис и Никифор Теотокис, предтечи умственного и политического пробуждения греков. // Московитянин. 1844. – №. 2. – С. 350.
53. Шторх А. Аделунг Ф. Систематическое обозрение литературы в России в течении пятилетия с 1801 по 1806 гг. – Санкт-Петербург, 1811. – Ч. 2. – С. 38–39.
54. Εφημερίδα. – Ελληνικος Αστρι – 1915. – Μαΐου.

Terentieva Natalia

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF GREEK COMMUNITIES IN UKRAINE: GREEK PRINTING-HOUSES IN ODESSA XIX - THE BEGINNING OF XX CENT.

The article analyzes the cultural life of Greek community in Odessa, the role of Greek printing-shops in the spreading of education and youth upbringing in the spirit of Greek national-liberation tradition.

